

”Allt efter vars och ens fattningsgåvor!”

*Predikningar till präster, ordenssystrar och lekfolk
från Vadstena klostrets bibliotek*

ERIK CLAESON

Eftersom predikan är ett av de mest centrala instrumenten för den pastorala omsorgen, har det i alla tider ansetts nödvändigt att åhörarna genom predikan får veta vad de skall tro och hur de skall praktisera det kristna budskapet.¹ Det intima bandet mellan predikan och själavård (*cura animarum*) uttrycks i Fjärde Laterankonciliet (1215) tionde kanon, där biskoparna uppmanas att insätta män som kan predika och undervisa, både i ord och handling. Vidare sägs det där att de präster som sätts att predika skall höra bikt, ålägga bot och ha omsorg om själarnas frälsning.² Predikans särskilda ställning och funktion uttrycks med orden: ”Bland de saker som hör till frälsningen av Guds folk är framförallt födan från Guds ord nödvändig, eftersom på samma sätt som kroppen närs av fysisk föda, får själen föda genom den andliga maten”.³

En förutsättning för att predikan skall fylla sin funktion är att dess budskap är förståeligt för åhörarna. Konkret betyder det att predikanterna måste anpassa språk och innehåll efter auditoriets bildnings- och kunskapsnivå. I Vadstena kloster, som grundades av den heliga Birgitta (d. 1371) men invigdes först 1384, hade predikan en central plats.⁴ Prästbröderna i klostret hade att förhålla sig till

1 Jfr Stansbury 2010, s. 25.

2 Decrees I, s. 239 f.

3 Decrees I, s. 239 f.

4 Klostret skulle bestå av 60 systrar, 13 prästbröder, 4 diakoner och 8 lekbröder (Birgitta, *Reg. Salv.* 12, § 150–153, övers. HU IV, s. 27). Kapitel 15 av ordensregeln *Regula Salvatoris* behandlar prästbrödernas uppgifter. Där stadgas

anvisningar och bestämmelser om predikan, där det bland annat betonas att predikan skall anpassas till åhörarnas fattningsnivå. I heliga Birgittas *Revelaciones Extravagantes* kapitel 23 uppmanas predikanterna att använda ”enkla och få ord”, så att åhörarna ”skall kunna följa med och inte tröttnas ut av utförlig deklamation av onödiga ord”. Predikanten skall inte ”framföra tillkrånglade formuleringar på smickrares sätt, inte använda sig av en alltför komplicerad disposition utan han bör anpassa allt efter åhörarnas fattningsgåvor”. Predikanterna skall vidare ”framlägga ... Bibeln och mina, min moders och mina helgons ord, Vitae patrum och helgonmiraklen, trosbekännelsen och för övrigt botemedel mot frestelser och laster allt efter vars och ens fattningsgåvor.”⁵ Utifrån den birgittinska tanken om predikan, såsom den här framställs, bör den anpassas vad gäller *språk, källor och andliga råd*.

Denna artikel behandlar hur predikanterna i Vadstena kloster predikade för tre olika grupper av åhörare – präster, ordenssystrar och lekmän – för att de skulle förstå och praktisera predikans budskap och därigenom nå det eviga livet.⁶ Genom att undersöka bevarade predikningars ämnen, språk, källor och kateketiska aspekter är syftet att visa hur dessa skiljer sig åt beroende på vilken grupp av åhörare predikanterna vänder sig till, med andra ord hur predikan-

det att de skall ägna sig åt gudstjänst, studium, bön och predikan (Birgitta, *Reg. Salv.* 15, § 173–174, övers. HU IV, s. 27). Mer om detta nedan.

5 *Qui predicant veritatem meam, debent habere verba simplicia et pauca ... vt homines venientes delonge capere sufficient et non attediantur in prolixitate et declamacione verborum superfluum. Nec debent proferre verba contorta more adulancium, nec multiplicare incisiones et distinciones capitulorum siue subtilitates leoninitatum, sed omnia moderare iuxta capacitates audiencium. ... Ideo ... proponant ... Bibliam et ista verba mea et dilecte matris mee sanctorumque meorum, Vitas patrum et miracula sanctorum, symbolum fidei, remedia quoque contra temptationes et vicia secundum vniuscuiusque capacitatem* (Birgitta *Rev. Extr.* 23, §1–3, övers. Hedlund 1993, s. 311). Med ”mina, min moders och mina helgons ord” avses Birgittas egna *Uppenbarelser*, ”Vitae patrum” är en samling av exempelberättelser och ”helgonmiraklen” avser citat från helgonlegender och mirakelsamlingar (Andersson & Borgehammar 1997, s. 211 f).

6 Det är här inte fråga om den typ av predikosamlingar, som bistod predikanter med standardiserade modellpredikningar för olika tillfällen och till olika grupper, s.k. *ad status*, utan predikningar från kyrkoårets söndagar och fester.

terna anpassar sin undervisning efter åhörarnas utbildningsnivå och livssituation. Detta ger oss en inblick i hur predikant, predikan och åhörare formas av varandra.

Tidigare forskning om medeltida predikan har hävdat att det finns skillnader mellan predikningar till olika åhörarkategorier men inte närmare beskrivit dessa skillnader.⁷ Det råder även en viss oklarhet om predikanter anpassar predikans form till olika grupper av åhörare.⁸ Utifrån det nämnda syftet och luckorna i tidigare forskning finns således ett antal centrala frågor att besvara: Vilka ämnen framkommer i predikningarna till de olika åhörarna? Hur argumenterar predikanterna för sin sak, hur illustrerar och exemplifierar de sina poänger? Vilka dygder och laster/synder tas upp i predikningar för olika kategorier och vilka praktiska råd ges för att undvika synder och laster samt praktisera dygdena? Svaren på dessa frågor säger oss något om predikosituationen, åhörarnas föreställda bildningsnivå och vilka krav man förväntade sig att respektive grupp skulle leva upp till i sin strävan att nå det gemensamma slutmålet, nämligen saligheten.

Materialet för artikeln är predikningar från predikosamlingar sammanställda i Vadstena kloster.⁹ Predikan hölls som regel på folkspråket för lekfolk och ordenssystrar medan man predikade för prästerskapet på latin. Dock har alla i stort sett samma form, nämligen

7 T.ex. Härdelin 1993.

8 Maria Berggren skriver i inledningen till editionen *Homiletica Vadstenensia: Ad Religiosos et Sacerdotes* att predikningar riktade till ordensfolk och präster sticker ut i Vadstenamaterialet, och detta faktum gör att både innehåll och form påverkas, för att några sidor senare påstå att predikningarna har den vanliga strukturen med *thema, prothema* etc. (Berggren 2009, s. XII och XXII).

9 Den tidigare forskningen på Vadstenamaterialet är omfattande. En god introduktion till ämnet ges i Andersson & Borgehammar 1997. Dessutom har Borgehammar skrivit flera artiklar utifrån Vadstenamaterialet och gjort flera editioner på enskilda predikningar (t.ex. Borgehammar 2010). Roger Andersson analyserar predikningarna framförallt utifrån formen, och han har särskilt intresserat sig för predikningarnas förlagor i kontinental modellpredikosamlingar (t.ex. Andersson 2001). Monica Hedlund har skrivit flera artiklar på ämnet framförallt utifrån en filologisk vinkel (t.ex. Hedlund 2011). Alf Härdelin har i flera verk analyserat innehållet i den svenska vadstenensiska predikan utifrån teologiska och historiska perspektiv (t.ex. Härdelin 2006).

den tematiska predikans¹⁰. Den tematiska predikan utgår från en bibelvers (*thema*) eller ett ord från denna vers, vilket uttolkas m.h.t. dess olika betydelsenivåer eller utifrån ett specifikt ämne.¹¹ Vid söndagspredikan hämtar predikanterna oftast bibelversen från dagens evangelieperikop eller mer sällan från epistelläsningen, medan de på andra dagar då predikan föreskrivs är friare i sitt val av *thema*.¹² Efter den inledande bibelversen följer en inledning (*prothema, antethema*), som i predikningar från Vadstena kloster vanligtvis, men inte alltid, avslutas med ett *exemplum* och bönen *Ave Maria*.¹³ Predikan delas sedan upp i huvuddelar och underavdelningar, och argumenten underbyggs med auktoritativa citat (*auctoritates*) och illustreras med sedelärande exempelberättelser (*exempla*). Utmärkande för predikningar från Vadstena kloster är de frekventa citaten ur Birgittas *Uppenbarelser*, vilka används för att stödja argument och illustrera budskapet.¹⁴ Avslutningen består oftast i en kort avslutande önskan om att predikanten och församlingen skall nå den eviga saligheten.

Några avgränsningar är nödvändiga att göra gällande predikanter, material och slutsatser. Det är inte möjligt att välja predikanter som predikat vid alla tre tillfällena eller predikningar med samma *thema* riktade till de olika åhörargrupperna, eftersom materialet inte tillåter detta. Metodologiskt skulle det vara önskvärt eftersom jämförelser och slutsatser skulle bli mer representativa. På grund av de metodologiska svårigheterna är det inte möjligt att dra alltför långtgående slutsatser. Dock kan artikeln fungera som en *case-study*, som kan ligga till grund för vidare forskning på området. Vidare föreligger materialet i handskrifter, av vilka ett antal är utgivna och transkriberade. Jag gör primärt ett urval bland dessa och jag väljer

10 Denna typ av predikan benämns även ”skolastisk predikan” eller *sermo modernus*. För en utvecklade diskussion om detta, se Borgehammar 2010, s. 12f.

11 Evangelieutläggning vers för vers förekommer parallellt med den tematiska predikan, och ibland som en del av den.

12 På exempelvis helgondagar utgår predikanterna vanligen från en gammaltestamentlig bibelvers. De medeltida predikohandböckerna ger noggranna anvisningar för valet av *thema*, se exempelvis Wenzel 2015a, s. 50 ff.

13 Andersson 2003, s. 324 ff.

14 Andersson 2001.

genomgående predikningar av predikanter som i tidigare forskning anses särskilt betydelsefulla för medeltida svensk predikan eller för klostrets predikoverksamhet. Utgåvorna och transkriptionerna är tidigare endast delvis analyserade. Därför är artikeln till stora delar deskriptiv men inte desto mindre viktig, eftersom få systematiska undersökningar finns att tillgå på detta specifika område.

Jag presenterar och analyserar predikningarna till varje åhörargrupp för sig. Vart och ett av dessa tre avsnitt inleds med en kort bakgrund jämte en presentation av predikanter, predikningar (material) och nödvändiga avgränsningar.

Predikan *ad populum*

Anvisningar för predikan i Vadstena kloster ges bland annat i *Regula Salvatoris* (RS) femtonde kapitel. Där anges att prästerna skall ”syselsätta sig med gudstjänst, studium och bön” och dessutom varje söndag utlägga evangeliet från dagens mässa på folkspråket.¹⁵ Någon bestämd tidpunkt för predikan slogs aldrig fast av S:ta Birgitta, dock har tidigare forskning kunnat konstatera att predikan inte var knuten till mässan under medeltiden utan kunde ske vid andra tidpunkter. Predikan i Vadstena kloster hölls antingen i Jungfru Marie mässa, sjungen av systrarna efter prim, i högmässan efter sexten, eller mellan dessa båda mässor.¹⁶

På åttonde söndagen efter trefaldighet lästes evangelieperikopen från Matteusevangeliet 7:15–21 om falska profeter och om goda och usla träd. Orden om falska profeter gav anledning att tala om heretiker eller hycklare¹⁷, medan orden om goda och usla träd gav anled-

15 Birgitta *Reg. Salv.* 15, § 173–174, övers. HU IV, s. 27. Dessutom skulle de predika på alla högtider med vigilier: Birgitta *Reg. Salv.* 15, § 173–174, övers. HU IV, s. 27. För förklaringar gällande predikan vid dessa tillfällen se Andersson & Borgehammar 1997, s. 209 ff.

16 Andersson & Borgehammar 1997, s. 224 f.

17 Med heretiker förstås de som motsätter sig Gud genom fel lära eller genom omoraliskt leverne (Spencer 1993, s. 194). Men det är inte bara heretiker utan även hycklare som behandlas denna söndag, och hycklare är de som inte genomgår en fullkomlig bot i ord och handling (NR 1, C 302:113v).

ning att tala om den goda och dåliga människan.¹⁸ Denna söndag väljs av praktiska skäl för att det är möjligt att ta avstamp i tidigare forskning.¹⁹ Jag analyserar sju predikningar av tre olika predikanter: Acho Johannis²⁰, Johannes Borquardi²¹ och Nicolaus Ragvaldi²², eftersom de får anses utgöra en särskilt inflytelserik grupp av predikanter; samtliga tre hade framstående positioner, som generalkonfessor eller biskop, de var produktiva i sitt författarskap och de ålades att representera klostret i olika ärenden runtom i Europa.

18 Andersson 2001, s. 133–164.

19 Andersson 2001 har analyserat aspekter av dessa predikningar, och det är därför möjligt att bygga vidare på hans resonemang och resultat.

20 Acho Johannis omtalas 1433 som proventspräst i Västerås domkyrka. År 1416 erhåller han erbjudande om plats i Vadstena kloster, och i två brev preciseras vilka kläder han skall medtaga samt att han om möjligt skall medtaga böcker (Andersson 2001, s. 202). Den 15/7 1416 invigs han till prästbroder, och han skall under sina år göra flera resor för ordens räkning. År 1442 väljs och insätts han till biskop i Västerås stift, men han skall även i fortsättningen att ha kontakt med och utföra vissa uppdrag för Vadstena kloster, till vilket han återvänder strax innan sin död 1453 (DV 267, 520:3, 633). Acho Johannis är författare till två betydande samlingar av söndags- och helgonpredikningar (C 326 och C 335) och hans predikningar används även flitigt av andra predikanter i klostret (Andersson 2001, s. 205).

21 Johannes Borquardi invigs till prästbroder 1428 i Vadstena kloster, och kommer under sina år att ha många offentliga uppdrag för klostrets räkning. År 1443 utses han till klostrets generalkonfessor, ett uppdrag han endast innehar i drygt ett halvår. Fyra år senare, 1447, dör Johannes Borquardi på vägen från klostret Nådendal i Finland (DV 384, 541, 545, 563 och 569). Han är bland annat författare till två betydande predikosamlingar med söndags- och helgonpredikningar (C 330 och C 331) och hans inflytande visar sig även därigenom att flera predikanter hänvisar till hans samlingar (Andersson 2001, s. 209 f).

22 Nicolaus Ragvaldi föds troligtvis 1445 och invigs till prästbroder 31 år gammal, 1476. År 1501 väljs han till klostrets generalkonfessor, ett ämbete han har fram till 1506, då han per brev avsäger sig detta uppdrag eftersom han befinner sig i dotterklostret Mariental i Reval, i vilket han blir generalkonfessor. År 1511 återvänder Nicolaus Ragvaldi till Vadstena kloster, och han blir på nytt dess generalkonfessor fram till 1512. Han avlider 1514 i Vadstena kloster (DV 828:2, 980, 1010, 1018, 1027; Andersson 2001, s. 213 f). Nicolaus Ragvaldi är den mest produktiva av de tre predikanterna med tre samlingar söndagspredikningar (C 304, C 327 och C 348) och tre samlingar helgonpredikningar (C 302, C 303 och C 362) jämte en rad andra skrifter (Andersson 2001, s. 214).

Språk och källor

Predikningarna till lekfolket har ett rikt bildspråk. Särskilt tydligt blir detta när analogier görs mellan trädets delar och människan. Roger Andersson visar hur detta går till genom att predikanterna etablerar analogier mellan trädets egenskaper och människans egenskaper eller själstillstånd, och utvecklar analogierna utifrån den kristna läran. De egenskaper som utvecklas kan vara utsträckning i rummet, färg, doft och smak. Så kan Johannes Borquardi säga att trädets rot är bitter, och bitter är också den goda människans inre förkrosselse.²³

För att utveckla vissa resonemang använder predikanterna ”klustertekniker” baserat på ett ord i predikans *thema*. Med utgångspunkt i analogin mellan trädets rot och människans inre förkrosselse, skriver Johannes Borquardi att den goda människan skall vara rotad i kärleken. Därefter följer flera *auctoritates* och egna kommentarer, i vilka orden ”kärlek” eller ”rot” förekommer. I slutet av samma underavdelning fokuserar Johannes Borquardi på rotens behov av ”vätska” (*humor*), vilket står för Guds nåd. Den följande argumentationen byggs upp av *auctoritates* innehållande termer med temat vatten eller vätska.²⁴ Klustertekniken betingas dels av predikanternas kompositionsteknik, då predikan byggdes upp av ”distinktioner” (*distincciones*) mellan ords olika betydelser, dels av behovet för både predikanter och lekmän att minnas predikans budskap, vilket torde ha underlättats av denna teknik.²⁵

De medeltida predikanterna var noga med att underbygga sina resonemang med auktoritativa texter. I predikningar till lekfolket kan man jämte bibelcitat förvänta sig att finna de etablerade kyrkofäderna och kyrkolärarna, medan *auctoritates* från antika filosofer är sällsynta.²⁶ De kyrkolärare utöver heliga Birgitta som oftast citeras

²³ Andersson 2001, s. 163.

²⁴ JB 2, C 392:28r–v.

²⁵ Denna teknik har även uppmärksammats av Härdelin men då i Acho Johannis prothemata: Härdelin 2006, s. 172 ff.

²⁶ Acho Johannis har dock ett flertal citat från Aristoteles (AJ 2, C 335:180r–182r).

är Chrysostomus, Gregorius den Store, Augustinus och Bernard av Clairvaux, vilka tillhör den medeltida predikans allmängods.

Predikanterna använder flitigt exempelberättelser för att illustrera sina poänger eller underbygga sina resonemang. Andersson delar in *exempla* i kategorierna kateketiska, teologiska och de som rör det praktiska kyrkolivet.²⁷ I predikningarna finner vi exempelberättelser tillhörande respektive grupp, exempelvis återfinns flera *exempla* för att illustrera bödens kraft och hinder, framförallt i predikans inledning, och *exempla* med kateketiskt stoff är likaså vanliga.²⁸

Helgonen utgör en annan typ av exempel. Vanligast är de bibliska personerna Maria Magdalena, kung David, rövaren på korset, Paulus och Petrus. De utgör eftersträvansvärda exempel och förkroppsligar predikans särskilda ämne, nämligen omvändelsen från synden och vikten av botens sakrament.²⁹ Exempelvis uppmanar Nicolaus Ragvaldi åhörarna att inte ge upp hoppet, eftersom ”Maria Magdalena gjorde mycket ont, Petrus förnekade Kristus tre gånger, Paulus förföljde kyrkan, och David bedrev otukt och utförde mord”. Ändå gjorde Gud dessa till helgon, och han är barmhärtig och beredd att förbarma sig, om en människa gör bot.³⁰

27 Andersson 1991, s. 282.

28 Så beskrivs exempelvis hur djävulen försöker hindra bönen och hur Jesus uppenbarar sig för människor som ber (AJ 2, C 335:180r).

29 Helgonen exemplifierar en fullkomlig bekännelse (*confessio*) (AJ 1, C 326:285r och JB 2, C 392:30v) eller en god omvändelse (JB 3, C 392:126v). Den frekventa förekomsten av Maria Magdalena beror framförallt på att hon förknippats med den fullkomliga omvändelsen från synden (Jansen 2000), men också på att åttonde söndagen efter trefaldighet kunde infalla omkring Maria Magdalenas festdag den 22 juli.

30 ... *nullus debet desperare Maria Magdalena multa mala fecit, Petrus Christum ter negavit, Paulus ecclesiam persecutus est, David adulterium et homicidium commisit et ceteris. Hii omnes iam in celo magni facti sunt. Deus misericors est et paratus omnibus miserere ... si penitentiam egeris* (NR 1, C 302:112v).

Botemedel mot frestelser och synder

Mest frekvent förekommande av de sju huvudsynderna är högmod (*superbia*), girighet (*avaricia*) och otukt (*luxuria*).³¹ Utifrån den medeltida tanken om syndernas genetiska princip, leder högmod till girighet och otukt till andra synder, och ”huvudsynderna förgrenar sig i underavdelningar”.³² Det skulle kunna vara en förklaring till att predikanterna frekvent angriper de tre första av de sju huvudsynderna, nämligen för att angripa roten till det onda. Girighet (*avaricia*) innebär att samla rikedomar på jorden. Johannes Borquardi skriver exempelvis att ”roten till allt ont är begäret (*cupiditas*)”, och de som samlar rikedomar och ägodelar är dåraktiga ”eftersom de säljer sina själar och kroppar till djävulen”.³³ Samlande avser inte bara pengar utan även makt (*potencia*) och ära (*gloria*), men för att få makt och ära är rikedom en viktig faktor.³⁴ Vidare är otukt (*luxuria*) en synd predikanterna varnar för, vilken framförallt yttrar sig i köttets njutningar (*delicie carnis*), men det som börjar i det yttre och i människans kropp påverkar slutligen själen; människan fördärvas och kan inte bära god frukt som skänker evigt liv, varnar predikanterna Acho Johannis och Johannes Borquardi.³⁵

I predikningar från medeltiden omnämns ofta människans fiender, vilka är världen, köttet och djävulen.³⁶ Dessa ämnen är vanligt förekommande i predikningar till lekfolket under medeltiden och styr ofta uppdelningen av predikan.³⁷ Det är även möjligt att dessa kategorier styr predikanten i vilka synder han väljer att ta upp. Ex-

31 Till de sju huvudsynderna brukar man traditionellt räkna: högmod (*superbia*), girighet (*avaricia*), otukt (*luxuria*), avund (*invidia*), frosseri (*gula*), vrede (*ira*) och lättja (*acedia*), se vidare Kilström 1958, s. 193–217.

32 Kilström 1958, s. 194.

33 *Ideo radix omnium malorum est cupiditas. Stulti igitur sunt ... quia animas suas et corpora dyabolo vendunt* (JB 1, C 330:290r–v).

34 Johannes Borquardi beskriver hur människan gör allt för att nå makt och ära (JB 1, C 330:290r–v och JB 3, C 392:124v).

35 AJ 1, C 326:286r och JB 3, C 392:124r.

36 Jfr 1 Johannesbrevet.

37 Wenzel 2015b, s. 201. Se även predikningar om S:t Botulf, exempelvis He-nechinus predikan (C 7:64v–69r).

empelvis kan Johannes Borquardi utifrån predikans *thema*: ”Akta er för de falska profeterna...”, säga att dessa tre falska profeter är världen (*mundus*), köttet (*caro*) och djävulen (*dyabolus*), vilka bildar underavdelningar i predikans samtliga huvuddelar.³⁸ Till dessa knyts sedan olika huvudsynder; girighet (*avaricia*) till världen, frosseri (*gula*) till köttet och till djävulen otukt (*luxuria*).

Predikanterna betonar genomgående avsikten, Guds nåd, kärleken och den goda viljan för att en människas gärningar skall fullbordas och räknas för det eviga livet. Det innebär bland annat att människan ”bör göra allt till Guds ära och med rätt avsikt, så att hon inte söker människors ära eller gåvor, utan Guds”,³⁹ kärleken och Guds nåd kopplas samman med människans förkrosselse (*contritio hominis*) och boten (*penitencia*),⁴⁰ men fullbordar även människans fastor, allmosor och pilgrimsfärder så att de blir till förtjänst för det eviga livet,⁴¹ och den främsta av Guds gåvor är den goda viljan ”genom vilken Guds avbilds likhet återställs” i människan.⁴²

Vid de tillfällen predikanterna behandlar dygder gör de det framförallt baserat på ordet ”frukt” (*fructus*) i predikans *thema*. Framförallt baserar de resonemangen om särskilda dygder på Gal. 5:19: ”Men Andens frukter är kärlek, glädje, frid, tålmod, vänlighet, godhet, trofasthet, ödmjukhet och självbehärskning”. Acho Johannis hänför detta bibelställe till människans goda vilja (*bona voluntas*),⁴³ medan Nicolaus Ragvaldi hänför dessa dygder mer specifikt till människans goda gärningar och munnens frukter (*fructus oris*). Till dessa

38 ... *triplex inuenitur falsus propheta, scilicet mundus, caro et dyabolus* (JB 1, C 330:290r).

39 ... *ad laudem Dei debet facere et recta intencione, vt non querat laudes vel mercedes hominum sed Dei* (JB 2, C 392:28v. Se även AJ 1, C 326:284r.

40 JB 2, C 392:28r–v.

41 ... *si ieunant, si elemosinas largiantur, si peregrinantur, non est bonus fructus, quem faciunt, licet boni fructus colorem habeat ... quia talia opera non proficiunt ad meritum vite eterne, cum radix istius fructus non sit radicata in celo, trahens humorem caritatis gracie* (JB 3, C 392:123v). Se även AJ 1, C 326:284r och JB 2, C 392:29v.

42 *Inter omnia Dei dona, que ad salutem hominis spectare videntur, primum et principale donum Dei est bona voluntas, per quam in nobis similitudo ymaginis Dei reparatur* (JB 2, C 392:29v).

43 AJ 1, C 326:284r.

nio dygder lägger han de tre som finns i Efesierbrevet 5:9: ”Ljuset bär frukt överallt där det finns godhet, rättfärdighet och sanning”; därför, säger han, skall människan vara ”god i hjärtat, rättfärdig i handling och sann i talet”.⁴⁴ Uttolkningen av dessa dygder baseras på botens tredelade sakrament.

I predikningarna är omvändelsen från synden och djävulen genom botsakramentet ett återkommande ämne. Botsakramentet betonas frekvent som botemedel mot synderna, och inte exempelvis huvuddygderna, Fader vår eller den helige Andes sju gåvor.⁴⁵ I två predikningar av Acho Johannis och Johannes Borquardi baseras den övergripande strukturen i predikan på människans trefaldiga sätt att bära god frukt, nämligen med hjärtat, munnen och gärningarna. Varje del är sedan uppdelad i tre underavdelningar, och en frukt ur respektive kategori hänför sig till botsakramentets tredelning: Förkrosselse över synderna (*compunctio pro peccatis*), ödmjuk bekännelse (*humilis confessio*) och botgöring (*penitentia*).⁴⁶ Förkrosselse över synden beskrivs som ”hjärtats främsta frukt för att glädja Gud”.⁴⁷ Bekännelsen beskrivs som mycket värdefull och ”bland munnens frukter väljer Gud särskilt den ödmjuka bekännelsen”,⁴⁸ eftersom den ödmjuka och sanna bekännelsen leder människan till det eviga livet.⁴⁹ Båda predikningarna baserar boten eller gottgörelsen på ett citat från Matteusevangeliet 3:8 där Johannes Döparen säger: ”Bär då sådan frukt som hör till omvändelsen”, vilket innebär en botgöring som är

44 *Bonus corde, iustus opere et verax ore* (NR 2, C 348:20v).

45 Jfr Kilström 1958.

46 AJ 1, C 326:284v–286r och JB 2, C 392:29v–31v. Både Acho Johannis och Johannes Borquardi använder här termen *compunctio* istället för *contritio* när de utlägger ångern. *Compunctio* används av Petrus Lombardus *Sent.* IV, dist. 16, c. 1 (Andrén 1963, s. 121). Istället för *satisfaccio* används *penitentia*, vilket har en bredare innebörd av sinnesändring eller levernets bättring än *satisfaccio* som specifikt hänförs till botsakramentet (Gallén 1957, s. 174).

47 *Sicut enim vinum est fructus vinee, sic compunctio est optimus cordis fructus Deum letificans* (AJ 1, C 326:284v).

48 *Sic Deus inter fructus oris perelegit humilem confessionem* (AJ 1, C 326:284v).

49 *Quia humilis et vera confessio ad eternum honorem hominem perducit* (JB 2, C 392:30v). Se även JB 1, C 330:291v. I denna predikan är botsakramentet återkommande i predikan som helhet.

i paritet med skulden. Därefter anför följande bibelcitat: ”Varje träd som inte bär god frukt skall huggas bort och kastas i elden” (Matt. 3:10 och Matt. 7:19). Johannes Borquardi uttolkar detta bibelord så: ”Varje människa som inte bär omvändelsens frukt, huggs ned genom döden och kastas i helvetets eld eller den eviga elden”.⁵⁰ Acho Johannes framhåller istället att utan boten kan man inte frälsas.⁵¹ Båda predikanterna lägger tonvikten på bekännelsen och gottgörelsen, medan ångern ges mindre utrymme. I *De septem sacramentis*⁵² (DSS) beskrivs ångern och bekännelsen som frälsningsbringande medan gottgörelsen inte görs till villkor för frälsningen.⁵³ Diskrepansen i betoning mellan DSS och predikningarna menar jag beror på predikogenren, som styrs av den inledande bibelversen (*thema*) och dess fokus på ordet ”frukt” i betydelsen goda gärningar.

Utifrån kyrkoårets prägel är det förvånande att detta ämne är så centralt. Under fastan var man särskilt intresserad av att predika omvändelse och bot, synd och Guds nåd, som förberedelse inför påskhögtiden.⁵⁴ Men åttonde söndagen efter trefaldighet infaller under sommaren, därför påverkar ej kyrkoårets prägel förekomsten av omvändelse och bot. Istället ter det sig som att det är dagens evangelietext som styr ämnesvalet, vilket å ena sidan gett upphov till predikans traditionella ämne, heretiker och hycklare, och å andra sidan betoningen av botsakramentet, då predikanten utgår från ordet ”frukt” (*fructus*) i betydelsen gottgörelse för människans gärningar.

Vidare är barmhärtiga gärningar en nyckel för att nå det eviga livet. Vid ett tillfälle refereras explicit till de sex barmhärtighetsverken

50 ... *id est omnis homo, qui non facit fructum penitencie, excidetur per mortem et in ignem mittetur inferni siue eternum* (JB 2, C 392 30v–31r). Se även AJ 1, C 326:285v.

51 AJ 1, C 326:285v.

52 DSS är en utläggning av sakramenten från omkring år 1400. Mycket talar enligt Carl-Gustaf Andrén för att den tillkommit i Vadstena kloster. Syftet med skriften är att fungera som en teologisk och homiletisk utläggning avsedd för prästernas uppbyggelse och som hjälp för förkunnelsen (Andrén 1963, s. 91–97).

53 DSS, s. 161 och 174.

54 Kilström 1958, s. 205 ff. För en diskussion om söndagarnas tematik under kyrkoåret, se Hanska 2002.

och vid övriga tillfällen endast barmhärtighetsverken i allmänhet.⁵⁵ Barmhärtiga gärningar är nödvändiga, eftersom ”utifrån dessa skall människan rannsakas på domens dag”,⁵⁶ och genom att göra barmhärtighetsverken kan en människa ”nå belöningen i himlen från Gud”⁵⁷ och få syndernas förlåtelse.⁵⁸ För det andra nämns hur alla kroppens delar skall göra goda gärningar både mot Gud och människor; med munnen skall människan exempelvis instruera sin nästa eller ära och tillbe Gud.⁵⁹

Bönhörelsen är beroende av människans själstillstånd och avsikt. För att Gud skall höra bönen måste den, enligt Johannes Borquardi, vara ”ren och uppmärksam”. Det innebär att ”en bedjare måste vara utan dödssynd, eftersom Gud inte hör syndare i deras egenskap av syndare”; den som vill be måste först sörja över sina synder, ”åtminstone genom allmän ånger”⁶⁰. Om uppmärksamheten gäller att människan inte skall tänka på något annat medan hon ber, åtminstone inte med vilja.⁶¹ Både vad gäller hjärtats renhet och uppmärk-

55 De sex barmhärtighetsverken är härledda ur Jesu liknelse om den yttersta domen i Matt. 25, nämligen att ge mat åt hungrande, ge dryck åt törstande, klä de nakna, ge husrum åt främlingar, besöka sjuka och fångar, och verka för frihet åt fångar. På 1100-talet lades ett sjunde barmhärtighetsverk till, nämligen att begrava de döda (Kilström 1958, s. 257). Anledningen till att Johannes Borquardi anger sex barmhärtighetsverk beror på bibeltolkningen i passagen. Han gör en analogi mellan den goda människans avsikt och trädets uppräta ”stam” (*stipes*), och utifrån ordet *stipes* anges ett citat från Exodus 37:19: ”Det gjordes likadant på alla sex armarna, som gick ut från lampstället (*stipes candelabri*)”, där ”de sex armarna” är ”de sex barmhärtighetsverken” (JB 2, C 392:28v).

56 ... *de quibus disceptabit Deus in die iudicii cum hominibus* ... (JB 2, C 392:28v).

57 *Sic vir bonus debet se ad alios per opera misericordie dilatare, vt mercedem in celis a Deo valeat obtinere* (JB 2, C 392:28v).

58 ... *valet misericordia siue opus misericordie ad peccatorum remissionem* (JB 2, C 392:31r).

59 AJ 2, C 335:180v.

60 Man skilde under medeltiden mellan särskild (*specialis*) och allmän (*generalis*) ånger. Den särskilda ångern krävdes för synder människan ännu mindes medan den allmänna ångern var nödvändig för synder människan glömt.

61 ... *si, karissime, oracio nostra debet magna operari in celo, oportet, quod sit pura et attentata. Hoc est, quod orans sit sine mortali peccato, quia peccatores, in quantum peccatores, non exaudet Deus ... cum orare voluerit aliquis debet prius in corde de peccatis suis compungi saltem contricione generali ... Debet etiam oracio esse attentata, vt nichil aliud in mente cogitemus saltem cum voluntate et consensu* (JB 2, C 392:30r-v).

samheten i bönen ger Johannes Borquardi vissa ”brasklappar” och förmildrande omständigheter.

Även meditationen över Kristi lidande återkommer i predikningarna. I synnerhet laboreras med Höga visan 7:8: ”Jag vill upp i den palmen, gripa tag i dess frukter”.⁶² Palmen är Kristi kors och dess frukt är vår återlösning, samt Kristi lidande, uppståndelse och himmelsfärd. Dessa frukter bör människorna enligt predikanterna meditera över.⁶³ Predikanterna anger inga effekter av att göra detta. Kristus framhålls ju här inte som ett exempel (*exemplum*) likt helgonen, utan predikanterna använder terminologin att komma ihåg (*recordare*) och att meditera över (*meditare*).

Predikan ad religiosos

De predikningar som kallas *exhortaciones* eller *collaciones ad sorores* har som primära syfte att komma till rätta med regelöverträdelser i klostret. Tre till fyra gånger om året skulle generalkonfessorn enligt RS höra bikt,⁶⁴ och i samband med bikten skulle han, enligt brödernas sedvanebok *Liber usuum* (LU), hålla förmanande predikningar till systrarna för att komma till rätta med de regelöverträdelser han fått reda på. Det stadgades nämligen i kapitel 22 av LU att generalkonfessorns uppgift var att tillse att regelns föreskrifter efterföljdes, varvid predikningarna var ett sätt att uppfylla denna bestämmelse. Predikningarna hölls i systrarnas samtalsrum (*locutorium*).⁶⁵ Jag väljer att använda predikningar av Nicolaus Ragvaldi, eftersom han har efterlämnat den övervägande majoriteten av predikningar till systrarna, elva stycken, från början av 1500-talet.⁶⁶

62 *Ascendam in palmam ... et apprehendam fructus eius* (JB 2, C392:29v-30r). Översättningen i brödtexten är min egen; Bibel 2000 använder ordet ”krona” istället för ”frukt”.

63 JB 2, C 392:30r-v och AJ 1, C 326:284v.

64 Birgitta *Reg. Salv.* 16, § 177, övers. HU IV, s. 27.

65 LU 22:208 och 22:209.

66 Predikningarna finns utgivna i Berggren 2009 och har analyserats i Claeson 2014 och Claeson 2016.

Gemensamt för predikningar *ad sorores* är att de behandlar regelefterlevnaden och livet i klostret. Citat från olika regelverk konstituerande för orden används för att underbygga resonemang.⁶⁷ Andra utmärkande drag är framhävandet av monastiska ideal, privilegierna i det monastiska livet, ordenslöftena och endräkten som kommer av uppfyllandet av dessa löften.⁶⁸

Även om predikningarna primärt fokuserar på regelefterlevnaden präglas de även av kyrkoårets tematik. Samtliga predikningars rubriker har tydliga referenser till när under kyrkoåret de predikats, till exempel ”Predikan till de heliga jungfrurna före Pingsthögtiden” (*Ante festum Penthecostes collatio ad uirgines sacras*). I samma predikan kan vi betrakta hur regeltrohet och kyrkoårstematik kombineras. Nicolaus Ragvaldi behandlar högmodet i predikans första huvuddel, eftersom det är en synd som står i motsats till löftet att leva i ”sann ödmjukhet”,⁶⁹ för att därefter utlägga bönen och mottagandet av den helige Ande, vilka är mer typiska ämnen för denna del av kyrkoåret.⁷⁰

Språk och källor

Språket i predikningarna är markörer för predikningarnas åhörare och kontext. Vi finner tilltal såsom ”kära systrar” eller ”mina älskade”.⁷¹ Nicolaus Ragvaldi refererar även till enskilda systrars synder och regelöverträdelser för att illustrera predikans poänger; predikningarna hölls ju i anslutning till systrarnas bikt varför generalkonfessorn hade konkreta exempel att ta av. Bland annat nämns

67 Detta är ett utmärkande drag för predikningar till ordensfolk, exempelvis har Wenzel visat på samma fenomen i engelska medeltida predikningar (Wenzel 2005, s. 286).

68 Wenzel 2005, s. 286.

69 Jfr Birgitta *Reg. Salv.* 2, § 50, övers. HU IV, s. 16.

70 NR 11, s. 205–213.

71 Vanligast är *Carissime sorores* (NR 8, s. 161, NR 9, s. 175) medan enbart *Carissime* förekommer mer sällan (t.ex. NR 5, s. 99). Notera ändelsen, femininum pluralis, vilken skiljer sig från hur man tilltalar lekfolk, då maskulinum pluralis *Carissimi* används.

hur systrarna sårar varandra i ord och handling på platser där det åläggs dem att vara tysta.⁷² Nicolaus Ragvaldi anklagar bland annat systrarna för att de är ”högljudda i processionen”, ”skrattar i koret” och ”gör diverse icke nödvändiga tecken”, vilket ger upphov till ytterligare oro.⁷³ Vid flera tillfällen ger Nicolaus Ragvaldi anvisningar om att lägga till ett konkret exempel: ”Lägg till något om hur några talar” eller ”Det du kommer på bör läggas till!”⁷⁴ Sådana anvisningar är vanliga hos Nicolaus Ragvaldi.

Likt predikningarna till lekmän innehåller dessa predikningar ett illustrativt bildspråk. Nicolaus Ragvaldi använder gärna analogier, vilka introduceras genom ordet ”såsom” (*sicud*). Analogierna kan handla om vardagliga händelser, exempelvis används analogin om ett brinnande hus som man naturligtvis försöker släcka snabbt, och på samma sätt bör en syster omedelbart utsläcka sina synder.⁷⁵ Även analogier till naturen och djurriket är frekvent förekommande. Analogierna illustrerar ett budskap för att göra det mer levande och lättare att minnas, för att åhörarna i slutändan skall praktisera det.

Jämte analogierna är även *exempla* frekvent förekommande i Nicolaus Ragvaldis predikningar. Utmärkande för *exempla* från *Vitas patrum* eller andra exempelsamlingar i Nicolaus Ragvaldis predikningar är deras aktörer, av vilka merparten utgörs av eremiter, munkar och jungfrur. De torde på ett särskilt sätt ha kunnat utgöra identifikationsobjekt för nunnorna.

I synnerhet kvinnliga helgon används som förebilder för systrarna. Det gäller både kvinnor i den tidigare kyrkohistorien, såsom S:ta Agnes, S:ta Barbara och S:ta Margareta, men även samtida kvinnliga helgon, såsom S:ta Birgitta och saliga Katarina, S:ta Eli-

72 NR 8, s. 171 f och NR 10, s. 196.

73 ... *quedam strepentes sunt in processione, in choro cachinantes et signa uaria, non tamen necessaria, facientes. Ex quadam interdum surgit indignacio et scandalum, clamor et strepitus et sic de aliis* (NR 8, s. 172).

74 *Addatur de modo loquendi aliquarum* (NR 6, s. 115) och *Addantur que occurrunt addenda* (NR 6, s. 119).

75 NR 10, s. 195.

sabeth av Ungern och S:ta Katarina av Siena.⁷⁶ Äldre tiders helgon exemplifierar martyrskap, kyskhet och tålmod i lidande, medan de senare helgonen illustrerar ”det vita eller oblodiga martyriet”, vilket innebär ett inre lidande, eller omsorgen om andra.⁷⁷ Dessa kvinnliga helgon kopplas ej till kyrkoåret och dess specifika tematik, utan är moraliska förebilder för systrarna. En möjlig förklaring till de frekventa hänvisningarna till *Vitas patrum* och andra helgonlegender kan vara att denna litteratur enligt LU kapitel 37 skall läsas för systrarna under måltiden.⁷⁸

Botemedel mot frestelser och synder

Med ordenslivet följer både nåd och utökade skyldigheter. Detta beror på att ”Gud ger vanligen större nåd och visar större kärlek mot ordensfolk, som lever monastiskt och enligt regeln såsom de bör, än mot människor i världen, eftersom sanna ordensmänniskor lever utan köttslig njutning”.⁷⁹ De ytterligare skyldigheterna gäller bland annat de tre grundbultarna i regeln – sann ödmjukhet, ren kyskhet och frivillig fattigdom – vilka på olika sätt framhålls som de främsta dygderna att sträva efter för att bli frälst. Exempelvis sägs det att: ”En person är tillräckligt lämpad för det kontemplativa livet, om hon hänger sig åt och tjänar regelns tre främsta fundament”, och dessa kallas ”vår frälsnings fundament i denna regel”.⁸⁰ Det främsta av dessa tre fundament är ödmjukhetens dygd. Den ges stort utrymme i samtliga predikningar, och ofta utläggs den baserat på ödmjukhetens

76 NR 3, s. 76, 78 och 83; NR 4, s. 90; NR 5, s. 105; NR 6, s. 119 och 123.

77 Det ”vita martyriet” illustreras med S:ta Birgitta och den saliga Katarina av Vadstena. S:ta Elisabeth av Ungern och S:ta Katarina av Siena utgör också goda exempel, då de hjälpte sjuka och byggde sjukhus.

78 LU 37:336.

79 *Nam communiter Deus maiorem gratiam facit et maiorem dilectionem ostendit religiosi, qui religiose uiuunt et regulariter sicut debent, quam secularibus, quia ueri religiosi carent carnali delectacione* (NR 7, s. 153 f).

80 *Quelibet enim persona satis disponitur ad uitam contemplatiuam, si diligenter attendit et seruat tria prima fundamenta regule ... Ecce fundamentum salutis nostre in hac regula* (NR 3, s. 73).

tolv steg i Petrus Olavis *Addiciones*.⁸¹ Men det råder också en viss oklarhet om huruvida detta är den främsta dygden. Lydnaden kallas på samma sätt ”roten till alla dygder”, och gäller lydnaden för regelns och prästernas befallningar, det vill säga för Guds vilja.⁸² Möjligen är det inte nödvändigt att skilja dem åt, eftersom de båda handlar om att göra Guds och inte den egna viljan. Ödmjukheten ger också upphov till andra dygder och i synnerhet till endräkten i klostret, vilket är ett centralt ämne i flera predikningar. Den rena kyskheten och den frivilliga fattigdomen återkommer likaså i framställningarna. Kyskheten består enligt Nicolaus Ragvaldi i vaktandet av ”tal, syn, gester, gång, i alla tecken och gärningar”.⁸³ Det finns också olika kategorier av kyska personer, nämligen de som är kyska men inte jungfrur, eftersom de exempelvis levt i äktenskap men därefter lever kyskt och gör bot, samt de som är både kyska och jungfrur eftersom de till kött, ande och högsta vilja väljer mer att göra det rena än syndiga.⁸⁴ Den frivilliga fattigdomen innebär med hänvisning till regeln att ”det är förbjudet att äga något, till och med minsta sak”, och allvaret i denna bestämmelse visar sig däri att inte ens abbedissan kan ge dispens för detta. Förebilden för den frivilliga fattigdomen är Jesus själv, som var fattig ”i sin födelse, i livet och i döden”.⁸⁵

Utöver regelns tre fundament lyfts tålmodet fram som en särskilt viktig dygd, på grund av idealet om det ”vita martyriet”. Det är särskilt viktigt för ordensfolk, och det innebär att de är kallade att på ett särskilt sätt lida i Kristi och martyrernas efterföljd genom att inte hämnas eller vredgas när de utsätts för onda ord av de andra

81 T.ex. NR 3, s. 73. Petrus Olavis *Addiciones* (Petrus Olavi *Add.*) innehåller förklaringar av regeln på särskilda punkter, men också några tillagda statuter. De finns utgivna i Nyberg 1974.

82 NR 8, s. 162 f.

83 ... *in loquela, in uisu, in gestu, in incessu, in omnibus signis et operibus* ... (NR 8, s. 167).

84 NR 3, s. 77 f.

85 ... *nulli licitum est possidere aliquam rem, eciam minimam. Nec abbatissa dare potest licenciam quidquid possidere seu habere* ... *Christus Iesus paupertatis exemplum nobis ostendit. Nam ipse pauper fuit in natiuitate, in uita et in morte* (NR 8, s. 173).

systrarna.⁸⁶ Denna dygd har även en social aspekt, nämligen att bevara endräkten.

Förutsättningen för de goda gärningarna är kärleken och Guds nåd. Nicolaus Ragvaldi framhåller hur kärleken överträffar alla andra dygder och för kärleken framför allt skall man bli rikt belönad i himlen, eftersom ”andra dygder och gåvor utan kärlek är till ingen nytta för frälsningen”.⁸⁷ Kärlekens intima band med ödmjukheten och lydnaden illustrerar Nicolaus Ragvaldi med ett *exemplum* från *Vitas patrum* där det står: ”Mina kära, ni skall veta att sann kärlek aldrig kan behärska människan utan ödmjukhet och lydnad. Om du har kärleken, kommer du strax att vara ödmjuk och lydig”, följt av en lång utläggning om dessa dygder.⁸⁸ Dessutom är Guds nåd central för att bära frukt. Genom en analogi till naturen förklarar Nicolaus Ragvaldi att på samma sätt som en växt inte kan växa eller bära frukt utan vatten, kan inte Guds ord få fäste i människors hjärtan eller bära frukt utan Guds nåd.⁸⁹

Flera synder räknas upp som hör klosterlivet till. Nicolaus Ragvaldi varnar särskilt för högmodet och olydnaden.⁹⁰ Utöver dessa synder klandras systrarna ofta för att de talar vid andra tider än de tillåtna. Detta uppmärksammas särskilt av Nicolaus Ragvaldi, som påminner systrarna om att deras tal borde handla om Gud, regeln, och Kristi lidande. Dock är det många som inte iakttar tystnaden såsom de borde, utan går emot Kristi regels föreskrift.⁹¹

Att överträda regelns föreskrifter är en allvarlig synd och graden av allvar uttrycks med olika terminologi. Till exempel säger Nicolaus Ragvaldi att det inte ”synes vara en lätt synd (*leue peccatum*) att

86 Se exempelvis NR 8, s. 165 f och NR 10, s. 195 f.

87 *Ostenditur ergo primo quod alie uirtutes et dona sine caritate nichil proficiunt ad salutem* (NR 10, s. 190).

88 *Carissime, tibi credere conuenit quod numquam caritas sine humilitate et obediencia regnat in homine. Si ueram habueris caritatem, mox eris humilis et obediens* (NR 10, s. 191).

89 NR 4, s. 86.

90 Se exempelvis NR 11, s. 208; NR 7, s. 146 ff; NR 8, s. 162 ff.

91 NR 8, s. 168 ff.

överträda regelns föreskrifter”.⁹² I en annan predikan behandlar han tystnadslöftet. Många bryter tystnaden på flera platser i klostret, och många bekänner denna synd men bättrar sig likväl inte; i dessa fall är det att betrakta som en dödssynd (*mortale peccatum*).⁹³ I samma predikan, då han talar om fattigdomslöftet, säger han även att de som överträder regeln måste vara vaksamma så att de inte möter den eviga döden (*mors eterna*) på grund av detta.⁹⁴ Systrarna måste både bekänna sin synd i bikten och gottgöra den för att få förlåtelse. Varför är då överträdelser av regelns föreskrifter att betrakta som en allvarlig synd? Förklaringen återfinns enligt predikanterna i regelns ursprung. Kristus kallas regelns instiftare (*institutor*) och grundare (*fundator*), eftersom han dikterat regeln. Den har ”utgått från Kristi mun, såsom även evangeliet, som skrevs av evangelisterna”.⁹⁵ När systrarna föraktar regelns föreskrifter föraktar de även Kristus som givit regeln, men också påvestolen som bekräftat den.⁹⁶

Konsekvenserna av att inte leva i enlighet med regeln är flera. Om systrarna vill frälsas måste de som ovan nämnts bekänna synden i bikten och därefter göra bättring. Det är inte synden i sig som ger denna konsekvens utan oviljan att bättra sig efter att synden biktats. Dessutom påverkar det deras förmåga att be för människorna i världen, vilka ”förtröstar på våra böner”. För att Gud skall höra bönerna är botfärdigheten och regelefterlevnad ett krav, men när systrarna går i processions för att mildra rikets plågor hör inte Gud deras böner, eftersom de lever i olydnad för regelns föreskrifter.⁹⁷ Till skillnad från lekmännen, vilka endast påverkades på ett indi-

92 NR 7, s. 150 f.

93 NR 9, s. 180.

94 NR 9, s. 178.

95 *Nec uideatur uobis leue peccatum excedere in punctis Regule, que processit ex ore Christi, sicut eciam ewangelium, quod scripserunt sancti ewangeliste* (NR 7, s. 150).

96 *Nam quociens contempnitur punctus regule, contempnitur eciam Christus qui dedit Regulam, contempnitur sedes apostolica que eam confirmauit et confirmatam seruare mandauit* (NR 5, s. 101). Se även NR 9, s. 180.

97 *Addatur qualiter multi confidunt de nostris oracionibus ... Et hec est ratio quare cum processiones pro tribulacionibus regni facimus et non exaudimur, quia inobedientes sumus in preceptis Regule ...* (NR 11, s. 212).

viduellt plan av att Gud inte hör deras böner, påverkar systrarnas böner människorna de är satta att be för. De har sålunda ett större ansvar, vilket blir tydligt genom detta exempel.

Det övergripande rådet till systrarna är att följa regeln, men för att göra detta krävs vissa hjälpmedel. Botsakramentet är centralt för att besegra synderna men högmodet hindrar en fullkomlig bot. Botsakramentet kräver sann och bitter ånger, ”utan vilken synd inte blir förlåten”, en ”ren bekännelse som befriar själen från döden, öppnar paradiset och skänker hopp om frälsningen” samt en gottgörelse som är i paritet med skulden och ett fast beslut att inte återfalla i synd.⁹⁸ Vad som synes vara ett särskilt problem är den ofullständiga bekännelsen, vilken beror på skam (*pudor*) och har sin rot i högmodet (*superbia*) eller hyckleri (*ypocrisis*).⁹⁹ Endast vid ett tillfälle nämns andra sakrament, nämligen dopet och eukaristin. De förekommer i en predikan i fastan och tycks förknippade med kyrkoåret, eftersom fastan var en förberedelse för systrarna inför påsken, då de tog emot altarets sakrament. Dopet anknyts särskilt till ordenslivet, eftersom samma nåd som i dopet utrotar skuld och straff ges åt den människa som med rätt avsikt tar emot ordensdräkten; men den tas emot till ingen nytta ”när regelns föreskrifter inte följs”.¹⁰⁰

Genom att meditera över Kristi lidande kan systrarna få del av dygder, övervinna synder och bevara endräkten. Anledningen till att det är centralt i predikningarna till systrarna är att de på ett särskilt sätt skulle efterlikna Kristus och martyrerna i deras lidande. Att betrakta det monastiska livet som ett slags martyrium är enligt Härdelin en klassisk uppfattning.¹⁰¹ I meditationen över Kristi li-

98 ... *penitencia primo requirit ueram et amaram contricionem, sine qua peccatum non dimittitur ... Secundo uera penitencia requirit puram confessionem, que a morte liberat animam, paradysum aperit, spem saluandi tribuit. Tercio uera penitencia requirit satisfaccionem secundum qualitatem peccati et firmum propositum non recidiuandi ...* (NR 6, s. 116).

99 NR 7, s. 147 ff.

100 *Sic et religiosa persona in uacuum suscepit religionis habitum et gratiam baptismalem cum habitu, quando contempnit precepta regule* (NR 7, s. 146).

101 Härdelin nämner dock att meditationen över Kristi lidande inte bara är något för systrar och ordensfolk, men att argumentationen är unik (Härdelin

dande finns botemedel mot flertalet synder, som systemen därigenom kan övervinna. För att uthärda detta martyrium krävs framförallt tålmod, men också kärlekens dygd, eftersom ”någon kan vara en martyr utan svärd på ett trefaldigt sätt”, nämligen genom att bevara tålmodet, känna medlidande och att älska sin fiende.¹⁰² Att göra Kristi lidande till sitt eget sker genom att meditera (*meditare*), det vill säga återkalla minnet av Kristi liv och lidande för att få del av hans dygder.¹⁰³ Därigenom kan endräkten upprätthållas, vilket är centralt i predikningarna.

Predikningar ad clerum/sacerdotes

Predikningar till präster¹⁰⁴ hölls vanligen av biskopen själv eller någon av honom utsedd. Det kunde ske vid flera tillfällen: vid visitationer, synoder, prästvigningar och under prästernas utbildning.¹⁰⁵ Fyra av de sex predikningarna i denna del är synodalpredikningar, vilket framgår av rubrikernas uttryck: ”i synoden” (*in synodo*).¹⁰⁶ Begreppet ”synod” används under svensk medeltid om en stiftssynod eller ett prästmöte, vilket är ”den regelbundet återkommande sam-

1993, s. 83).

102 *Nota quod martir potest quis esse sine gladio tripliciter ... Sine effusione sanguinis martires esse possumus, si pacienciam in animo ueraciter custodimus ... Secundum est compassio afflictorum ... Tercium est dilectio inimicorum* (NR4, s. 92 f).

103 För en längre och mer utvecklad diskussion om detta tema, se Claeson 2016.

104 Den latinska termen *clericus* avser en medlem av kleresiet, det vill säga någon som innehade någon av de kyrkliga ämbetsvigningarna, medan den latinska termen *sacerdos* avser såväl en biskop som en präst (*Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, s.v. clericus och sacerdos).

105 Wenzel 2005, s. 253. Härdelin nämner handskriftsbandet C 333 av Johannes Suenonis sen., som kan ha använts för utbildning av blivande präster vid katedralen i Strängnäs stift (Härdelin 1993, s. 81).

106 ”Predikan till prästerskapet i synoden” (*Sermo ad clerum in synodo*) (A 1, 5:91v), ”Broder Ingemar i Uppsalas synod år 1376” (*In synodo Upsalensi anno Christi 1376 frater Ingemar*) (FI, C 5:40r), ”En god predikan till prästerna i synoden” (*In synodo ad clerum sermo bonus*) (AJ 3, s. 261) och ”Predikan på latin till prästerna i synoden” (*Sermo ad clerum in latino in synodo*) (AJ 4, s. 269).

lingen av hela stiftsprästerskapet till stiftsstaden”.¹⁰⁷ Under synoden firades mässa och tidegård, predikningar av lärda män utgjorde undervisningen, biskopen förmanade prästerskapet och skriftliga stadgor utfärdades.¹⁰⁸ Syftet med prästmötet var för biskopen att undervisa prästerskapet om allt som berör herdeuppdraget.¹⁰⁹ Synodalpredikningarna hölls i stiftets domkyrka. De övriga två predikningarna är inte synodalpredikningar men är riktade till präster, vilket framgår av innehållet. Dock har de varken *ad clerum* eller *in synodo* i rubrikerna. Det är osäkert var dessa predikningar hållits.

Den äldsta av de bevarade predikningarna är skriven av en broder Ingemar för Uppsalasynoden 1376 och den yngsta är från slutet av 1400-talet. Denna kategori av predikningar har i artikeln störst spridning vad gäller tid, geografisk plats och predikanter.¹¹⁰

107 Kroon 1959, s. 636 och Wenzel 2005, s. 263.

108 Kroon 1959, s. 636.

109 Kroon 1948, s. 105 ff och Wenzel 2005, s. 266.

110 Broder Ingemars predikan (FI, C 5:40r–43r) är skriven för Uppsalasynoden 1376. Det är inte klarlagt vem denna broder Ingemar är, men troligen var han Franciskan eller Dominikan. Predikan är skriven i samband med uppsalaärbiskopen Birger Gregerssons visitationsresa 1376 och 1377 (Härdelin 1993, s. 81). För en diskussion om vem denne broder Ingemar var och om hans *collationes*, se Andersson 2011 och Härdelin 2005. Acho Johannis två predikningar (AJ 3, s. 252–260 och AJ 4, s. 261–268) är hållna efter att han blev vigd till biskop i Västerås stift den 29 april 1442 (DV 267:2, 520 och 633). Vidare är tre anonyma predikningar inkluderade. Den första (A 1, C 5:91v–99v) är från samma handskrift, C 5 (daterad till 1375), som broder Ingemars predikan (MHUU 1:60). Den andra anonyma predikan (A 2, s. 237–251) tillhör en handskrift som daterats till slutet av 1300-talet. Det är en dubbelpredikan baserat på ett och samma *thema* (Berggren 2009, s. XLIX). Predikan A 3 (A 3, s. 269–287) har flera paralleller med ett pastoralbrev (daterat före 1446) som innehåller kritik av och instruktioner för klerkerna. Handskriften medtogs till klostret av prästbrodern Ericus Johannis vid hans inträde 1478 (Berggren 2009, s. XLVII f).

Språk och källor

Medan predikningarna till lekmän och systrar hölls på folkspråket hölls predikningarna till prästerna på latin.¹¹¹ Åhörarna tilltalas exempelvis med ”mina älskade bröder”, ”mina ärade fäder och älskade herrar” eller ”mina ärade fäder och vördnadsvärda herrar”.¹¹²

Argumentationen anpassas till prästernas utbildningsnivå, genom att utveckla resonemang med hjälp av grammatik och underbygga dem med poetisk vers. Men det handlar inte bara om en anpassning till åhörarnas utbildningsnivå utan även om att predikanten vill visa på sin bildning för att därigenom få auktoritet och trovärdighet. Ett exempel på detta finner vi i broder Ingemars predikan, som utgår från bibelversen: ”Han skall bli såsom läraren” (*Sit sicut magister*) (Luk. 6:40). Broder Ingemar redogör för de grammatiska aspekterna av ordet *magister*: etymologiskt betyder det *magis* och *doctus*, ordet har sex egenskaper (*qualitas, comparacio, genus, numerus, figura, casus*) och är sammansatt av orden *maior* och *sterion*.¹¹³ Tre predikningar innehåller poetiska verser varav den ena på rim, exempelvis underbyggs argumentationen i den anonyma predikan A 2 med ett citat från ”poeten” (*versificator*) ur *Carmina proverbialium*.¹¹⁴

111 Hårdelin 1993, s. 81 och Kroon 1948, s. 142. Ett konkret vittnesbörd om detta återfinns i en predikan av Acho Johannis, vilken har uttrycket *in latino* (AJ 4, s. 261).

112 *Carissimi fratres* (A 1, C 5:93r), *Reuerendi patres mei et domini precarissimi* (AJ 3, s. 252) och *Reuerendi patres mei et domini metuendi* (AJ 4, s. 261).

113 FI, C 5:41v–42v. Jfr Kroon 1948, s. 143.

114 Jag har funnit verser i tre olika predikningar. Den första lyder:

*Cumque turpe facis quod me spectante ruberes,
cur spectante Deo non magis ipse rubes* (A 2, s. 245).

Acho Johannis citerar en medellatinsk dikt om ovärdiga prästers möjlighet att röra vid sakramentet:

*Tangere qui gaudes meretricem, qualiter audes
palmis pollutis regem tractare salutis?
Qui missam dicis post amplexum meretricis,
ibis ad yma Stigis, quia tu Dominum crucifigis* (AJ 3, s. 259).

Broder Ingemar citerar ett stycke från Ovidius *Fasti* bok sex:

*Sic agitur censura et sic exempla parantur,
cum iudex alios, quod monet ipse facit* (FI, C 5:41r).

Bruket av vers förbjuds uttryckligen av Birgitta (*Birgitta Rev. Extr.* 23, § 1–3, övers. HU VI, s. 128). Det stärker uppfattningen om att anvisningarna hon ger

Argumentationen i predikningarna underbyggs med skrifter med tydlig koppling till kleresiet. Jämte de vanligt förekommande *autores* (Augustinus, Chrysostomus, Gregorius den store, Bernard av Clairvaux) används bland annat Ambrosius *De dignitate sacerdotali* och Gregorius den stores *De cura pastoralis* för att bara nämna ett par exempel. Dessutom refererar predikanterna till kyrkorätten, exempelvis hänvisar broder Ingemar till ”kanon om boten, distinktion 3”.¹¹⁵ Predikningarna *ad clerum* innehåller i allmänhet färre Birgittacitat än predikningar *ad populum* och *ad religiosos*.¹¹⁶

Predikningarna saknar som regel *exempla* och uppvisar en högre abstraktionsnivå. Endast vid ett tillfälle nämner Ericus Johannis *Vitas patrum* i mer svepande ordalag.¹¹⁷ Detta är en tydlig skillnad mot predikningar till både lekmännen och systrarna. Endast Ericus Johannis predikan innehåller referenser till helgon: Jungfru Maria, Johannes Döparen och Maria Magdalena är goda exempel medan Judas är ett avskräckande exempel, eftersom han sålde Kristus, och på samma sätt säljer vissa präster sakramentet.¹¹⁸

Botemedel mot frestelser och synder

Prästerskapet har en högre värdighet än andra människor, vilket medför ytterligare skyldigheter. Acho Johannis framhåller detta genom att hänvisa till hierarkin i den stridande kyrkan som består av ”biskopar som är högst, präster som är i mitten och ordensfolk som är lägst”.¹¹⁹ I en annan predikan framhäver han prästernas ytterligare värdighet genom komparerade adjektiv: de ”är och bör vara

i sin regel får anses gälla predikan till lekfolket medan predikningar *ad clerum* följer andra regler.

115 ... *in canone de penitencia distincio 3* (FI, C 5:40r).

116 A 1, FI och AJ 4 innehåller inga citat från Birgittas *Uppenbarelser*, AJ 3 har ett medan A 2 och A 3 har flera.

117 *In Vitis patrum eciam frequenter legitur quod ...* (A 3, s. 282 ff).

118 A 3, s. 276 f och 283.

119 ... *sic in una presenti triplicem iherarchiam constituit sancta matre ecclesia militante, scilicet episcopos tamquam supremos, sacerdotes tamquam medios et religiosos tamquam infimos* (AJ 3, s. 252).

mer dyrbara i värdighet” (*preciosiores dignitate*) än andra människor, ”mer bekanta med Kristi kärlek” (*familiariores Christi caritate*), ”mer ståtliga i renhet” (*speciosiores puritate*) och ”mer lika [Kristus] i helighet” (*similiores sanctitate*).¹²⁰

Skyldigheterna består i att prästerna skall leva ett mer kyskt, rent och heligt liv än andra. Dessa ideal är särskilt vanliga i predikningarna. Kyskheten och renheten gäller inte bara händerna, det vill säga vidrörandet av kvinnor, utan även hjärtat, tankarna och talet, skriver Acho Johannis.¹²¹ Vidare framhåller han att prästerna är och bör vara heliga (*sanctus*), eftersom profeten säger: ”Var heliga, ty jag är helig” (4 Mos. 11, 44), och därför ”kallas och är varje präst helig, ty då han varje dag tar emot det allraheligaste [sakramentet] måste han förvandlas och bli som det”.¹²² Till heligheten kan även föras tålmodets dygd, vilken behövs så att ”han tålmodigt kan uthärda motståndare och inte vredgas” och bemöta angrepp med tålmod och tystnad.¹²³ Resultatet av att leva i tålmod och uthärda motgångar och förföljelser är att ”Herren ger kronan åt de tålmodiga ... eftersom de heliga männen när de led förföljelse ... inte sade några smädande ord mot sina förföljare”.¹²⁴ Prästerna är alltså kallade att leva ett heligt liv, likt helgonen och martyrerna, och måste därigenom uthärda detta ”oblodiga martyrium”. Denna term används ej i predikningarna, men innebörden är denna. En återkommande dygd som betonas i predikningarna är kärleken (*caritas*). I en passage där Acho Johannis liknar prästernas liturgiska plagg vid olika dygder säger han att mässshaken, som står för kärleken, ”omgärdar, skyddar,

120 AJ 4, s. 262. I samma predikan använder Acho Johannis samma teknik, då han betonar att prästernas ”ära skall stråla mer än alla kungars. Deras kärlek skall brinna klarare än andras. Värdigheten skall överträffa all värdighet och kraften överglänsa alla änglalika och mänskliga dygder” (*Ipsorum enim honor cunctis regibus prefulget. Amor eorum pre ceteris ardet. Dignitas omnem dignitatem superat et potestas omnibus uirtutibus angelicis et humanis preeminet ...*) (AJ 4, s. 267).

121 AJ 3, s. 258 f och A 1, C 5:92v.

122 ... *sunt sacerdotes et esse debent pre ceteris Christo similiores sanctitate ipso per Prophetam dicente: 'Sancti estote, quoniam ego sanctus sum.' Et merito omnis sacerdos dicitur et est sanctus ... necesse est ut in ipsum transformetur ...* (AJ 4, s. 265 f).

123 A 3, s. 271 och A 1, C 5:92v.

124 A 1, C 5:91v och 93v.

och överträffar de övriga plaggen”, och tillägger att utan kärleken kan en man inte kallas eller vara präst.¹²⁵ Kärleken relateras även till endräkten som är central för prästerna. En präst skall övervinna synderna genom den helige Andes sju gåvor¹²⁶, vilka har sin motsats i var och en av de sju huvudsynderna.¹²⁷

De återkommande synder prästerna lever i är girighet och otukt. Den anonyme predikanten i A 2 uttrycker detta explicit och säger: ”Dessa två synder, otukt och girighet, är särskilt vanliga bland klerker, och den fåkunniga hopen följer i deras spår”.¹²⁸ Girigheten yttrar sig framförallt i simoni, vilket innebär att ”sälja bikt och mässor och andra sakrament”.¹²⁹ Otukt yttrar sig i kyssande, omfamnande och kittlande av kvinnor, men också i ord, eftersom präster ”inte [skall] samtala och skämta med kvinnor om det inte sker på ett ärofullt sätt”.¹³⁰ Präster ”syndar mer dödligt än en enkel lekman,

125 *Vnde eciam scitote, karissimi, quod inter uestes sacerdotales planeta, que et casula dicitur, totum te circumdat et protegit et supereminet uestibus ceteris, hoc est caritas ... Ergo sine caritate, karissime, nichil es; ymmo sine predictis sacerdos dici potes, esse non potes ...* (AJ 3, s. 257 f).

126 Gudsfruktan mot högmod, fromhet mot avund, kunskap mot vrede, styrka/beslutsamhet mot lättja, rådklokhet mot girighet, insikt mot frosseri, vishet mot otukt (A 3, s. 269–287).

127 A 3, s. 269. Den helige Andes sju gåvor som botemedel mot huvudsynderna är vanligt från svensk medeltid, och återfinns bland annat i Magister Matthias *Homo Conditus* och i en predikan av frater Ingermarus om konfirmationen (Kilström 1958, s. 195 f). Dock förekommer det även i predikningar till prästerskapet, och det är möjligt att den helige Andes sju gåvor är vanligt förekommande i texter om prästerskapet. Detta stöds av att i en predikan av Johannes Militus riktad till prästerskapet på S:t Botulfs festdag laborerar han med ordet ”tända” (*accendere*) och särskilt nämner han den helige Andes sju gåvor (jfr C 325:159r). Dessutom baserar *De septem sacramentis* ämbetets sju grader på den helige Andes sju gåvor: *Sextum sacramentum est sacerdocium, cuius gradus sunt septem propter septem dona Spiritus sancti, quibus sacerdos debet adornari* (DSS, s. 185).

128 ... *hec duo peccata, luxuria et auaricia, maxime habundant in clericis, quorum uestigia sequitur ignara communitas* (A 2, s. 242).

129 *Cauete ergo ab omni specie auaricie et maxime a symonia ... Nam superiores uendunt prelationes et prebendas in ecclesia ... Alii autem inferiores uendunt confessiones et missas et alia sacramenta* (A 3, s. 276 f).

130 ... *sed iocantur et truphant, osculantur mulieres, amplexantur et titillant* (A 3, s. 280).

när de begår otukt”, därför skall de ”ofta bikta sig, ge allmosor och fasta och be, så att otuktens orena ande kan jagas bort från dem”.¹³¹

Om prästen inte lever upp till dessa skyldigheter påverkar det uppdraget han är satt att förvalta och flokken han är satt att leda. Kyskhet och renhet krävs framförallt av präster ”eftersom prästerna dagligen berör detta offer [det vill säga Kristi kropp]”.¹³² Kyskhet eller renhet berör inte bara prästens sakramentsförvaltning eller honom personligen, utan den skall även synas i det yttre i en ”helig, ren och exemplarisk vandel”, för att människor skall se prästernas goda gärningar.¹³³ Detta gäller även predikan, då prästen bör understödja det han säger i predikan med ett heligt liv.¹³⁴ Detta innebär även att en präst som lever i synd, riskerar inte bara sin egen frälsning utan förleder även dem han är satt att leda.

Idealen som sätts upp för en präst är allmänna prästideal. Att så är fallet visar sig i de likheter som finns med material på både svenskt och engelskt område. Ett exempel på svenskt material som kan nämnas är prästen Laurentius av Vaksalas *Summula*, en handbok för präster från tidigt 1300-tal, där många liknande ämnen finns.¹³⁵ Dessutom finns många av de ideal, synder och ämnen som nämns i predikningar från Sverige i predikningar från engelsk medeltid.¹³⁶

Botsakramentet är centralt även för prästerskapet för att övervinna frestelser. I en utläggning utgår den anonyme predikanten (A 2) från 2 Thess. 2:15: ”Stå alltså fasta”. Predikanten säger att man står i tre stadier (*status*) beroende på om man är nybörjare, gör framsteg eller nått fullkomlighet. Det andra stadiet handlar om att ”stå

131 *Ymmo plus mortaliter peccant quando fornicantur, quam simplex laycus* (A 3, s. 284).

132 *Et quia sacerdotes hoc sacrificium cottidie debent tractare, ideo pre ceteris debent quiescere in deuota contemplacione et seruare castitatem* (A 3, s. 282). Se även AJ 3, s. 256 f och 258 f, och AJ 4, s. 265.

133 AJ 3, s. 259 f.

134 Se exempelvis FI, C 5:40v där det står: *Qui enim congrua disciplina arguit, probabilem esse et eruditum se magistrum ostendit.*

135 Jfr Fallberg Sundmark 2014. Ett särskilt tack till Stina Fallberg Sundmark som gjort mig uppmärksam på denna parallell.

136 Wenzel 2005, s. 266–277.

på stränghetens och botens väg såsom storsinta genom tålamod”, och han tar Jakobs syn med trappan som ledde från jorden upp till himlen från Första Mosebok 28:1 till utgångspunkt. Trappan är botens sakrament som har tre ”sidor” (*latera*), ”nämligen bekännelse i munnen, ånger i hjärtat och gottgörelse i handlingen”, och trappan har sju steg: ”grunden är tron, i tron finns dygd, i dygden kunskap, i kunskapen avhållsamhet, i avhållsamheten tålamod, i tålamodet godhet, i godheten broderskap eller vänskap, i vänskapen kärlek”. Det börjar i tron ”som är hela byggnadens grund och det slutar i kärleken, som är den sammanbindande fullkomningen och avslutningen”.¹³⁷ Botens sakrament är verksamt för att gå framåt och leva i dygden.

Kristi lidande hjälper prästerna att övervinna synder och laster, införliva dygder och att avvisa djävulen. För det första kan Kristi och jungfru Marias exempel lära prästerna medkänsla. De bör visa medkänsla med den lidande Guden på grund av att han hålls i vanära, människor inte följer hans bud och inte betänker (*recogitare*) hans eller hans moders lidande.¹³⁸ För det andra skall prästen betänka (*considerare*) och efterlikna Kristus, då han i sitt lidande ”medan han levde bad för sina förföljare”, och Acho Johannis uppmanar präster att ”bära korset och följa föregångaren i medlidande med din nästa och genom att döda köttet”. Även om han blir utsatt för diverse olägenheter skall prästen inte ”återgälda ont med ont, utan hellre

137 ... stare debemus in uia austeritatis et penitencie tamquam magnanimes per pacienciam. In figura huius dicitur Genesis XVIII de Iacob qui uidit scalam stantem super terram et cacumen eius celos tangens. Ista scala est penitencia cuius latera sunt tria, uidelicet confessio in ore, contritio in corde et satisfaccio in opere. Stans erat scala ista super terram, in quo significatur quod penitencia modo est agenda, quia in uia ista solummodo est fructuosa. In futura uita nequaquam erit utilis nec necessaria, et ideo dum tempus habemus et adhuc in ista scala stare debemus – si in celum uolumus ascendere – que septem continet gradus. Primo in fundamento habet fidem, in fide uirtutem, in uirtute scienciam, in sciencia abstineciam, in abstinecia pacienciam, in paciencia pietatem, in pietate fraternitatem uel amorem, in amore autem fraternitatis caritatem, et ualde ordinato modo proceditur, dum inchoatur a fide que est tocius edificii fundamentum, et peruenitur ad caritatem que est uinculum perfectionis et complementum (A 2, s. 249 f). Omnämmandet av stegen för att göra framsteg i dygden och nå himlen finns även i en predikan av Acho Johannis på S:t Eriks festdag, som behandlar prästerskapet (C 335:320r). Det kan indikera att detta är en vanlig tolkning i predikningar för präster.

138 A 3, s. 270 f.

besegra det onda med det goda”, genom att be för missdådaren med Bibelns ord: ”Herre, förlåt dem, eftersom de inte vet vad de gör”.¹³⁹ För det tredje gör betraktelsen (*considerare*) av Kristi lidande att prästerna kan motstå djävulens förföljelser, genom att ikläda sig dygdernas rustning. Dygderna kopplas samman med passionsbetraktelsen: ”För att vi skall kunna stå fasta emot djävulens angrepp, måste vi betänka hur Kristus stod på korset för oss mitt i dödens vända”.¹⁴⁰ Genomgående används termerna *recogitare* eller *considerare* till skillnad från predikningarna till lekfolket och systrarna där man använder ordet *meditare*.¹⁴¹

Sammanfattning

I artikeln har vi på olika sätt hur predikan anpassas till respektive grupp av åhörare men också hur det finns gemensamma drag. Trots de metodologiska svårigheterna vad gäller tillgång till och urval av material är det möjligt att peka på några intressanta slutsatser. Som nämndes inledningsvis bör studien ses som en sammanställning med möjlighet att bygga vidare på för framtida forskning. I en vidgad studie vore det möjligt att jämföra predikningar från Vadstena kloster med predikningar från andra geografiska områden för att visa på om och i så fall hur birgittinsk predikan skiljer sig åt från annan samtida predikan inom respektive kategori.

Predikans form och struktur är gemensam för predikan till skilda grupper av åhörare, och predikans *thema* styr genomgående predikningarna. Att predikans form skulle skilja sig åt till olika grupper

139 *Considera Deum et hominem coram te in cruce pendentem, plagis luridum, in cruce clauatum, inclinato capite mortuum, in dextro latere lanceatum, tamen dum uixit pro prosequitoribus orantem. Et tu, karissime, crucem porta sequens preambululum in compassione proximi et carnis mortificatione ... ne reddas malum pro malo, sed potius uince in bono malum. Ora pro eo dicens: "Domine, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt"* (AJ 3, s. 258).

140 *Vt ergo constanter stare poterimus aduersus dyaboli insidias, consideremus quomodo Christus stetit in cruce pro nobis inter mortis angustias* (A 2, s. 247 f).

141 Jean Leclercq menar att *meditare* på ett annat sätt än *cogitare* och *considerare* implicerar att tänka på något med intentionen att praktisera det (Leclercq 1982, s. 16).

såsom antyds av Berggren måste därför nyanseras. Den tematiska predikans genomslag är inte beroende av åhörare utan anses fungera i alla typer av situationer, och är ett uttryck för den retoriska traditionens kraft. Inom ramarna för den tematiska predikan är det däremot möjligt att skönja en anpassning till åhörarnas olika fattningsgåvor. Predikans övergripande ämne framhävs även i strukturen, så att exempelvis predikningar till systrarna kan utgöras av en tredelning baserad på regelns tre grundfundament, grundstrukturen i predikningar till lekfolket grundar sig på botsakramentets tredelning och i en predikan till prästerna delas predikan upp i sju delar baserat på den helige Andes sju gåvor.

Språket och källorna anpassas på samma sätt till åhörarna. Frekvensen av exempelberättelser och det rika bildspråket i predikningar till lekfolk och systrar visar på en anpassning av predikan till dessa grupper. Användningen av helgonens *exempla* utgör en viktig markör för predikans målgrupp och övergripande ämne. Predikningar till präster innehåller färre exempelberättelser. De förutsätter istället en högre utbildningsnivå genom utläggningar baserade på grammatiken och poetiska verser.

I predikningar till lekfolket väljs synder och dygder baserat dels på bibelord innehållande ordet "frukt", dels på traditionella predikokategorier för lekmän, nämligen "köttet", "världen" och "djävulen". Predikningar till systrarna anpassas till det monastiska livet genom hänvisningar till regeln och vad gäller prästeståndet genom att relatera predikans *thema* till de prästerliga plikterna.

Det ställs alltså skilda krav på lekmän, ordensfolk och präster. Lekfolket skall praktisera gärningar, framförallt barmhärtighetsgärningar, medan det för systrarna är en allvarlig synd att inte följa ordensregeln. Även prästerna har en högre värdighet och därigenom ytterligare plikter, vilket innebär att de skall leva kyskare, renare, heligare än andra och med den helige Andes sju gåvor. Kopplingen mellan predikningar riktade till präster och den helige Andes sju gåvor är något som behöver utredas vidare. Det finns en betoning på syndernas påverkan på det ansvar präster och ordensfolk är satta att förvalta, och brottet mot olika avlagda löften är en svår synd.

Botens sakrament är centralt i predikningar för framförallt syst-rarna och lekfolket. Betoningen på gärningar och gottgörelse i predikningar för lekfolk beror på förekomsten av ordet ”frukt” i predikans *thema*, medan den frekventa förekomsten av botens sakrament i predikningarna till systrarna snarare beror på att predikan hölls i anslutning till bikten. Jämte den *ad clerum*-predikan som nämner botens sakrament betonas även botens sakrament i DSS med funktionen att övervinna frestelser för att rätt fira eukaristin.

I predikningar till systrarna och lekfolket betonar predikanterna att börens verkan är beroende av själstillståndet. En intressant skillnad framträder dock i materialet. Medan lekfolkets böner på ett individuellt plan inte har någon verkan om de lever i dödssynd, så påverkas hela riket för vilket klostret är satt att be om dess medlemmar lever i olydnad för regelns föreskrifter. För att Gud skall höra lekmännens böner krävs renhet och uppmärksamhet, medan det för klostrets medlemmar krävs botfärdighet och regelefterlevnad. Dessa aspekter bör utforskas närmare i framtida forskning.

Meditationen över Kristi lidande går igen i predikningar till samtliga åhörargrupper. Det stärker alltså Hårdelins påstående om att meditationen över Kristi lidande inte bara är något för munkar och nunnor. Effekten av meditationen är att övervinna synder och laster, och att uppnå dygderna. Terminologin i predikningarna för de olika åhörargrupperna skiljer sig åt. I predikningar *ad populum* och *ad religiosos* används primärt begreppet meditera (*meditare*) medan predikningar *ad clerum* använder begreppet betänka *recogitare* eller betrakta (*considerare*). Det fanns dels en betoning på Kristi lidande generellt under senmedeltiden, dels betonas Kristi lidande vid upprepade tillfällen av S:ta Birgitta i hennes *Uppenbarelser*. Exempelvis får Birgitta själv beskåda Kristi lidande i tre uppenbarelser och i RS betonas Kristi lidande i systrarnas invigningsrit.¹⁴² Predikanterna är sålunda influerade av en spiritualitet där Kristi lidande är centralt.

Ett omfattande predikomaterial finns från Vadstena kloster och

142 Birg. Rev. I, § 10, Birg. Rev. IV, § 70, Birg. Rev. VII, § 15, övers. HU I, s. 86 ff, HU II, s. 121 ff, HU III, s. 226 ff och Birgitta Reg. Salv. 10 och 11, övers. HU IV, s. 21 ff.

detta är ett litet bidrag till den forskning som fortgår på detta spännande område, ett område med stora möjligheter för oss att komma nära den medeltida kulturen och fromhetslivet.

Summary

Erik Claeson, TM

Ph.D. student of Practical Theology, Lund University, Sweden

E-mail: erik.claeson@ctr.lu.se

”Everything According to Each One’s Capacity”.

*Sermons to Clerics, Nuns and Laypeople from the
Library of Vadstena Abbey*

Preaching is one of the most fundamental instruments of pastoral care during the Middle Ages. In order to impress upon their audiences what to believe and how to practise the faith, preachers may need to modify their message in accordance with the listeners’ level of understanding. In the regulations for Vadstena Abbey, St. Birgitta (1303–1373) lays great emphasis on this. The present article takes that as point of departure, and aims at describing and comparing how preachers in the Abbey adapt their message – their themes, sources and catechetical teachings – to three different types of audience: clerics, nuns and laypeople. Differences in sermon composition depending on the type of audience have often been taken for granted in earlier research without systematic study. Although the selection of material and preachers poses methodological challenges, the present study can still draw some clear conclusions.

Form and structure are common to sermons for all three groups. It is a consequence of the rhetorical tradition influencing sermons from the thirteenth century onward, making the “thematic sermon” the standard model. Within this form, preachers were free to adapt their message to the audience at hand. While some elements are common to all three groups of audiences, sermons for nuns and laypeople are the most similar; this regards language, sources and topics. For ex-

ample, illustrative stories are recurrent in sermons to laypeople and nuns, while sermons to clerics lack them. There are also differences which distinguish sermons to all three groups, for example in the selection of virtues and vices. For laypeople the virtues and vices mentioned relate to their life in the world, while sermons to nuns contain exhortations to follow the rule, and sermons to clerics focus on the duties related their office.

Further studies are needed in order to deepen our knowledge about how preachers adapt their message to different audiences. Vadstena Abbey has left us a considerable amount of sermons still waiting to be studied, in order for us to increase our knowledge about medieval culture and spirituality.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Uppsala

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

C 5, C 7, C 181, C 299, C 302, C 304, C 325, C 326, C 330, C 333, C 335, C 392

Primärkällor (med förkortningar)

A 1 = *Sermo ad clerum in synodo*, C 5:91v–99v (Transkriptör: Maria Berggren).

A 2 = <Sermo ad clerum>, C 299:248r–252r. I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, 2009, s. 237–251.

A 3 = <Sermo ad clerum>, C 181:179v–184v. I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, 2009, s. 269–287.

AJ 1 = Acho Johannis, *Dominica octaua post trinitatis*, C 326:284r – 286r (Transkriptör: Roger Andersson).

AJ 2 = Acho Johannis, *Dominica octaua post trinitatis*, C 335:179r – 182r (Transkriptör: Roger Andersson).

AJ 3 = Acho Johannis, *In synodo ad clerum sermo bonus*, C 326:281r–284r. I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, 2009, s. 252–260.

- AJ 4 = Acho Johannis, *Sermo ad clerum in Latino in synodo*, C 326:308r–310r. I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, 2009, s. 261–268.
- Bibel 2000. Bibelkommissionens översättning. Örebro: Libris, 2000.
- Birgitta, *Reg. Salv.* = *Sancta Birgitta. Opera minora*, 1: *Regula Saluatoris*. utg. av Sten Eklund (Svenska fornskriftssällskapets samlingar, ser. 2, bd VIII:1). Stockholm, 1975.
- Birgitta, *Rev. I* = *Sancta Birgitta. Reuelaciones. Lib. I*, utg. av Carl-Gustaf Undhagen (Svenska fornskriftssällskapets samlingar, ser. 2, bd VII:1). Stockholm, 1978.
- Birgitta, *Rev. IV* = *Sancta Birgitta. Reuelaciones. Lib. IV*, utg. av Hans Aili (Svenska fornskriftssällskapets samlingar, ser. 2, bd VII:4). Stockholm, 1992.
- Birgitta, *Rev. VII* = *Sancta Birgitta. Reuelaciones. Lib. VII*, utg. av Birger Bergh (Svenska fornskriftssällskapets samlingar, ser. 2, bd VII:7). Stockholm, 1967.
- Birgitta, *Rev. Extr.* = *Sancta Birgitta. Reuelaciones extrauagantes*, utg. av Lennart Hollman (Svenska fornskriftssällskapets samlingar, ser. 2, bd V). Stockholm, 1956.
- Decrees = *Decrees of the Ecumenical Councils I–II*, 1990, ed. by Norman P. Tanner. London: Sheed and Ward.
- DSS = *De septem sacramentis. En sakramentsutläggning från Vadstena kloster ca 1400. Eine Sakramentsauslegung aus dem Kloster Vadstena von etwa 1400*, utg. av Carl-Gustaf Andrén (Bibliotheca theologiae practicae, 15). Lund, 1963.
- DV = *Vadstenadiariet. Latinsk text med översättning och kommentar*, utg. av Claes Gejrot (Kungl. Samfundet för utgivandet av handskrifter rörande Skandinaviens historia, 19). Stockholm, 1996.
- FI = Frater Ingemarus, *In synodo Upsalensi anno Christi 1376 frater Ingemarus*, C 5:40r–43r (Transkriptör: Josef Redfors).
- JB 1 = Johannes Borquardi, *Dominica VIII trinitatis*, C 330:289r–293r (Transkriptör: Roger Andersson).
- JB 2 = Johannes Borquardi, *Dominica VIII sermo secundus. Primum require in priori volumine*, C 392:27r–31r (Transkriptör: Roger Andersson).
- JB 3 = Johannes Borquardi, *Dominica VIII sermo 3us. Primum in priori uolumine secundum in isto supra*, C 392:122r–126v (Transkriptör: Roger Andersson).
- LU = *Liber usuum fratrum monasterii Vadstenensis. The customary of the Vadstena Brothers*, utg. av Sara Risberg (Studia Latina Stockholmiensia). Stockholm, 2003.
- HU I–IV = Den heliga Birgitta. *Himmelska Uppenbarelser*, bd I–IV. Övers. Tryggve Lundén. Malmö: Allhem, 1957–1959.
- NR 1 = Nicolaus Ragvaldi, *Dominica octava post trinitatis*, C 302:111r–113v (Transkriptör: Roger Andersson).
- NR 2 = Nicolaus Ragvaldi, *Dominica 8 trinitatis*, C 304:16r – 28r (Transkriptör: Erik Claeson).

- NR 3 = Nicolaus Ragvaldi *Exhortatio pro conventu ante festum angelorum*, C 304:187r-193v. I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, 2009, s. 71-85.
- NR 4 = Nicolaus Ragvaldi *Collatio ad congregationem sororum in Adventu*, C 304:194r-200r. I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, 2009, s. 86-98.
- NR 5 = Nicolaus Ragvaldi *Collatio in Quadragesima ad sorores*, C 304:200r-205v. I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, 2009, s. 99-110.
- NR 6 = Nicolaus Ragvaldi *Collatio in autumpno ad sorores*, C 304:205v-213v. I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, 2009, s. 111-127.
- NR 7 = Nicolaus Ragvaldi *Tempore ieiunii collatio ad uirgines*, C 304:222r-228v. I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, 2009, s. 145-159.
- NR 8 = Nicolaus Ragvaldi *Collatio in autumpno*, C 304:229r-236r. I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, 2009, s. 160-174.
- NR 9 = Nicolaus Ragvaldi *In Aduentu anno Domini 1503 collatio ad sorores*, C 304:236r-242v. I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, 2009, s. 175-188.
- NR 10 = Nicolaus Ragvaldi *Tempore ieiunii*, C 304, 243r-249v. I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, 2009, s. 189-202.
- NR 11 = Nicolaus Ragvaldi *Ante festum Penthecostes collatio ad uirgines sacras*, C 304:251r - 258v. I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, 2009, s. 205-218.
- Petrus Olavi, *Add.* = Petrus Olavi, *Addaciones*, utg. av Tore Nyberg. I: Tore Nyberg (ed.), *Dokumente und Untersuchungen zur inneren Geschichte der drei Birgittenklöster Bayerns 1420-1570*, II, München, 1974, s. 42-110.

Litteratur

- Andersson, Roger, 1991, "Användningen av exempla i den svenska medeltidspredikan". I: Olle Ferm (red.), *Kyrka och socken i medeltidens Sverige*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, s. 265-296.
- Andersson, Roger, 2001, *De birgittinska ordensprästerna som traditionsförmedlare och folkfostrare: en studie i svensk medeltidspredikan på den 8:e söndagen efter trefaldighet*. Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia.

- Andersson, Roger, 2003, "Birgittas revelationer i Vadstenabrödernas predikningar". I: Per Beskow & Annette Landen (red.), *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303–1373. En jubileumsbok*. Stockholm: Natur och kultur, s. 315–332.
- Andersson, Roger, 2011, "Preaching and the Sacraments. Catechesis for the Laity or Education of the Clergy?" *Erebea. Revista de Humanidades y Ciencias Sociales* 1, s. 41–56.
- Andersson, Roger & Borgehammar, Stephan, 1997, "The Preaching of the Birgittine Friars at Vadstena Abbey". *Revue Mabillon: archives de la France monastique*, Nouvelle série 8 (t. 69), s. 209–236.
- Andrén, Carl-Gustaf, 1963, *De septem sacramentis. En sakramentsutläggning från Vadstena kloster ca 1400. Eine Sakramentsauslegung aus dem Kloster Vadstena von etwa 1400*, med inledning av Carl-Gustaf Andrén [s. 3–127] (Bibliotheca theologiae practicae, 15). Lund.
- Berggren, Maria, 2009, "Introduction". I: Maria Berggren (ed.), *Homiletica Vadstenensia. Ad Religiosos et Sacerdotes* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 229). Turnhout: Brepols, s. VII–LXXXI.
- Borgehammar, Stephan, 2010, "Svensk senmedeltida påskpredikan: tre exempel". I: Christer Pahlmblad och Sven-Åke Selander (red.), *Svensk påskpredikan genom tiderna*. Skellefteå: Artos, s. 9–47.
- Claeson, Erik, 2014, "Låt inte vår vilja ske utan Jesu Kristi". *En undersökning av generalkonfessor Nicolaus Ragvaldis predikningar till systrarna i Vadstena kloster 1501–1506*. Masteruppsats, Lunds universitet. Tillgänglig: <http://lup.lub.lu.se/student-papers/record/4252307> [Hämtad: 2018-01-11].
- Claeson, Erik, 2016, "Imitatio Christi. Spiritual Marriage, Female Role Models and the Passion of Christ in Fifteenth-Century Vadstena Abbey". I: Elin Andersson, Claes Gejrot, E. A. Jones & Mia Åkestam (ed.), *Continuity and Change. Papers from the Birgitta Conference at Dartington 2015*. Stockholm: KVHAA, s. 144–159.
- Fallberg Sundmark, Stina, 2014, *Teologi för praktiskt bruk: frälsningshistoriska perspektiv på Summula av Laurentius av Vaksala*. Skellefteå: Artos
- Gallén, Jarl, 1957, "Bot". *Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid*, bd 2, s. 173–176. Malmö: Allhems förlag.
- Hanska, Jussi, 2002, "Reconstructing the Mental Calendar of Medieval Preaching: A Method and Its Limits – An Analysis of Sunday Sermons". I: Carolyn Muessig (ed.), *Preacher, Sermon and Audience in the Middle Ages*. Leiden: Brill, s. 293–314.
- Hedlund, Monica, 1993, "Vadstenapredikanter om Birgitta". I: Alf Härdelin & Mereth Lindgren (red.), *Heliga Birgitta – budskapet och förebilden. Föredrag vid jubileumssymposiet i Vadstena 3–7 oktober 1991*. Stockholm: KVHAA, s. 311–327.
- Hedlund, Monica, 2011, "A Vadstena Preacher Using 'Cut and Paste'". *Medieval Sermon Studies* 55 (1), s. 45–54.
- Härdelin, Alf, 1993, "Predikan för alla stånd: preliminära iakttagelser om predikan i medeltidens Sverige". *Kyrkohistorisk årsskrift* 93, s. 79–89.
- Härdelin, Alf, 2005, *Världens som yta och fönster*. Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia.

- Härdelin, Alf, 2006. "Vadstenabroderna Acho Johannis' Prothemata: några iakttagelser rörande hans predikokost". I: Sara Risberg (red.), *Dicit scriptura: studier i C-samlingen tillägnade Monica Hedlund*. Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia, s. 165–181.
- Jansen, Katherine Ludwig, 2000, *The Making of the Magdalen. Preaching and Popular Devotion in the Later Middle Ages*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Leclercq, Jean, 1982, *The Love of Learning and the Desire of God*. New York: Fordham University Press.
- Kilström, Bengt Ingmar, 1958, *Den kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden: Der katechetische Unterricht in Schweden während des Mittelalters* (Bibliotheca Theologiae Practicae, 8). Diss. Uppsala.
- Kroon, Sigurd, 1948, *Det svenska prästmötet under medeltiden: dess uppkomst och ställning i samhälle och kyrka*. Diss. Lund.
- Kroon, Sigurd, 1959, "Synode". *Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid*, bd. 17, s. 636–640. Malmö: Allhems förlag.
- Mediae Latinitatis Lexicon Minus. Lexique Latin Médiéval-Français/Anglais. A Medieval Latin-French/English Dictionary*, 1976, composuit Jan Frederik Niermeyer, perficiendum curavit C. Van de Kieft. Leiden: Brill.
- Nyberg, Tore, 1974 (red.), *Dokumente und Untersuchungen zur inneren Geschichte der drei Birgittenklöster Bayerns 1420–1570*. München: Beck.
- Spencer, H. Leith, 1993, *English Preaching in the late Middle Ages*. Oxford: Clarendon Press.
- Stansbury, Ronald J., 2010, "Preaching and Pastoral Care in the Middle Ages" i Ronald J. Stansbury (ed.), *A Companion to Pastoral Care in the Late Middle Ages (1200–1500)*, s. 21–40. Leiden: Brill.
- Wenzel, Siegfried, 2005, *Latin Sermon Collections from Later Medieval England. Orthodox Preaching in the Age of Wyclif*. New York: Cambridge University Press.
- Wenzel, Siegfried, 2015a, *Medieval Artes Praedicandi. A Synthesis of Scholastic Sermon Structure*. Toronto: University of Toronto Press.
- Wenzel, Siegfried, 2015b, "Preaching the Saints in Chaucer's England". I: Siegfried Wenzel (ed.), *Of Sins and Sermons*. Leuven: Peeters, s. 187–209.